

№ 21. р. 28/2 1790 бн 4

ДРІБНА БІБЛІОТЕКА.

II.

ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКА

проскрибована рядом російським.

М. ДРАГОМАНОВА.

(Переклад з французького.)

Ціна 10 кр.

У ЛЬВОВІ, 1878.

З друкарні Товариства ім. Шевченка
під зарядом Фр. Сарницького.

№ 50к

Передрук з „Правди“.

Збірка М. С. ВОЗНІКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ И- 35470

И 34513

Література українська,

проскрибована рядом російським.

Справозданє, представлене конгресови літературному в Парижі 1878. р. М. Драгомановим).*

Панове!

Межи питаннями, призначеними для оговорів конгресу, питанє, що дотикає стану, в яким находять ся тепер літерати всяких земель и оговори способів, яких би потрібно ужити до поліпшеня того стану, справедливо обняті програмою, предложеною для ваших обрад. Тому-то я позволю собі звернути вашу увагу на виімковий стан, в який поставлено писателів одного цілого народу, представників одной літератури, котра має сповнити своє післанництво в розвитку європейської цивілізації.

Я хочу говорити о одной важній галузи літератури славянської, хочу познакомити конгрес в Парижі з станом, який в Росії має література українська, руська або мало-російська, проскрибована, переслідувана рядом держави, одной з найбільших в світі.

*) La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté au congrés littéraire de Paris (1878) par Michel Dragomanow. Genève, 1878.

Члени конгресу ледві схотять віру дати тому, щоб ціла література була проскрибована в Європі та щоби той чин, нечуваний и неймовірний, счинився в половині XIX. столітя.

Так ось на доказ офіціальний документ, циркуляр міністра справ внутренних царства російського, котрий в нікім не лишить ніяких сумнівів.

Государь Императоръ 18/30 минувшого мая Высочайше повелѣть соизволилъ :

1) Не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣламъ печати какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малороссійскомъ нарѣччіи.

2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣччіи воспретить, за исключеніемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности, но съ тѣмъ, чтобы при печатанніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ, въ произведеніяхъ же изящной словесности — не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепріятаго русскаго правописанія*) и щобъ разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотрѣннїи рукописи въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати.

3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣччіи а равно и печатаніе на такому текстѣ къ музыкальнымъ нотамъ.

*Начальникъ главнаго управленія
по дѣламъ печати :*

Григорьевъ, профессоръ университета.

*) То так, якби не допускав видавати твори, писані по провансальськи не инакшою, як тільки французькою правописею.

Тесе розпоряджіне заразійсько виконано: в року 1876 ряд християнський „святої“ Росії верг заказ на переклади мовою проскрибованою евангелий Матея, Марка, Луки и Ивана, напечатані у Відни. Що до діл українських, котрі загадувано видавати в Росії, то ми могли би привести цілий список рукописей, котрих печатане зборонила цензура петербурська. Між инчими она заборонила видане Антольоґії українських поезій, котрі давно вже перед сим указом появились, дальше перекладів з поетів великоруських, таких як Лермонтов, Некрасов та инчі.

Після „Кіевлянина“, дневника офіційального (1876 ч. 147), в Київі, серци України, з руху духового и літературного третім місті в державі, число книг, видаваних по малоруськи, піднеслось перед тим указом до 23% всіх видань в тім місті. По розпоряджіню-ж там появились всього дві малозначні брошюри. Тим ряд безперечно хотів без ніякої утрати для себе дати доказ ніби-тершимости; хотів отже одурити публіку, котра певне не могла прийняти без наріканя заборони цілої літератури.

Заки йти дальше, гадаю, що конче треба мені вповісти кілька слів про нарід український.

Именем Українці, Русини (Рутени) Мало-россияне або Русси-полуденні зовуть нарід славянський, замешкуючий край від горішної Тисси ид західним Карпатам в Угорщині, аж до жерел Дону в Росії; від Німана в Росії, аж до берегів Чорного Моря. Тая область, більша ніж Франция, забирає 13.500 миль географічних квадратних.

Після статистичних даних з жерел офіційальних людність українська сягає в Росії до 14 и пів міліона, в Австро-Угорщині до 3 міліонів, з котрих в Галичині

2,312.000, в Буковині до 200.000, в Угорщині до 520.000 — що разом чинить 17,500.000 Українців.

Земля, замешкана тим народом, одна з найурожайніших в цілій східній Європі. Нарід сам один з найліпше вивінованих межи народами славянськими. Всі дослідувачі згідно потверджують теє, що ми виповідаємо, — всі они признають українському народови и его мові очевидну и виразну самостійність.

В протягу оговорів, котрі би повстали над сим предметом, запитувано би тільки, чи тая самостійність була би того рода, що ставить нарід український до ряду народу окремого, вяжучого ся з родом славянським, як, приміром, народність скандинавська вяжесть ся з родом германським; чи знов она не творить радше галузи, вяжучи ся з Руссами-Москалями в такий спосіб, як Флямандці з Німцями.

Більшість поважних язикознавців з усіх країв славянських, не виймаючи й Руссів-Москалів, висказались за першою гадкою. Так гадають: Міклошіч, автор порівнюючої граматики язиків славянських, Москаль Лавровський и багато инчих. Даль уважав, що не потребує згадувати в своїм „Обяснюючим Словари великоруського язика“ слів малоруських, а був би то без сумніву вчинив, якби уважав малоруську мову як просте людове наріче (patois) язика московського.

Московський язикознавець, д. Буслаєв, спостерігає, що „наріче малоруське ріжнить ся від великоруського независимостю своїх форм етимологічних в деклінациях та конюгациях, форм давнійших від форм в нарічю великоруським“. (*Ист. хрест. русск. языка.*)

Німецький поет Боденштедт, глибокий знатник літератури руської, перекладчик Пушкіна, Лер-

монтова и народних пісень українських*), повідає, що „язик малоруський найгармонійший зі всіх язиків славянських и має велику гнучкість музикальну“

„Язык Українців, котрі мешкають в самій середині славянського міра, каже д. Лукіч**), зближуєть ся найбільше до великоруського, але він зрозумілий всім Славянам. То язык гармонійний, приємний и тим відличаєсь в родині язиків славянських, що найлегше придаєть ся під музику.“

Самостійність язика, яким говорять на Україні, находить свій неперечний доказ в отсім. Щоби дати порозуміти твори українські Россиянам, треба їх перекладати на російське. Так и д. Гербель, видавник Антології поезій російських и славянських, подає пісні українські в переводі московським. Славний Тургенев дав пізнати народні оповідання Марка Вовчка, описуючого звичаї України, переклавши їх на великоросійське. Ба й не могло бути инакше, бо публика російська, котра знає тільки офіціальний и літературний російський язык, вийшовший головно з нарічя московського, не розуміє язика українського.

З другого знов боку Мало-россияне не розуміють язика офіціального державного, а звідси тее виходить, що їх наука и духовий розвиток тепер цілком спинені та пригнетені заборною їх язика и літератури. Указ, котрий ми висше подали, ударив смертельно цивілізацію цілого народу, 14,500.000 Українців.

Можна вповісти на перед, що нарід, замешкуючий окремиї край, котрий переховав в такім ступени самостійність свого язика и народности, муєв мати исторію рівно самостійну.

*) Die poetische Ukraine. 1845.

**) Slavische Blätter. I. 6. 294.

Від давна вже нарід український не має своєї народної незалежності, але его довга історія не менше слава. В XIV. и XV. віках Українці були підвержені під пановане політичне Польщі. Від XVII. в. они під панованем Москви. Історія України втоплена в історії тих двох запановуючих держав. Тому-то она и дуже мало знана широкому світови.

Період перед XIII. столітем показує нам федерацію вільних міст руських, передовсім міст полуденної Русі, котрі угрупувались довкола Києва. Той період історії української звичайно конфіскують історики для держави царів, коли тимчасом держава царська виходить простійше з князівства московського, богато новішого, бо оно зачинаєсь доперва від 1328 р. Впрочім інституції московські, деспотичні и аристократичні, розвиті під впливом Татарів, не мають майже нічого спільного з інституціями вільних князівств Русі як полуденної, так и північної від XI. до XIII. столітя. Треба зазначити навіть, що історія Київщини старої вяжесть ся прямо з Україною козацькою, як місцем подій и родом діячів, так и своїми інституціями републиканськими.

В IX. и X. стол. ери христ. писателі Византийці и Араби находять в теперішній Україні на берегах Дніпра и Дністра, на берегах Чорного и Азовського моря нарід, котрий називаєть ся Руссами. Він посідав вже в тій добі богато міст з населенем хліборобним а тільки менчість творила верству на пів торгону на пів воєнну. Начальники вільних відрядів, дружин (приятелів, товаришів) військових, князі того народу, виходили одні більше, другі менче з вибору.

Від X. стол. династія князів Київщини, тої Русі *par excellence*, зачинає панувати над племенами на полудне, ба й на північ и схід Києва. Християнство

приняте Володиміром (988) скріпило династію и зміцнило вязи федеративні, що вязали в одно ріжні члени, розстрілені що раз більше в численні князівства руські.

Власть князя була ще обмежена вічем*), народними сходинами, и присмирювана Радою дружини.

Такий порядок зіставався непорушний аж до находу Татарів. Князівства уклали ся поволи в групи, відповідаючі тром народностям руським: група Киіво-галицька обнімала область народу українського; група Полоцка область Білої Руси; група Рязаня-Владиміра з Новгородом, котрого независимість виразнійша аніж инчих міст, увійшла в нарід велико-руський або московський, змішавшись з ріжними фінськими племенами.

Находи Татарів случились в 1238 до 1240 р. Власть найвисша над ордами грабіжними була в руках Ханів, котрі потребували посередників між собою а народами підбитими. Тому підтримували они всюда привилегії князів противу прав віча а знов рівночасно прерогативи великих князів противу прав князівських и міст, котрі тяготіли, що так сказати, доокіл центрів.

И длятого-то Татари піддержували князів Владимира (над Клязмою). Пізнійше князі Москви особливо мали ласку у Ханів. Князі з групи Киіво-галицької, котрі не так легко хотіли підверечись воли страшного наіздика, часто падали під ударами его гніву.

Від того часу Русь північно-східна стала зватись Великою-Русею а землі полуденні названо Малою-Русею.

Князівств докола Полоцка не засягнув грабіжник и, може бути, длятого они дістали назву Біла-Русь. То була одинока Русь вільна в тій добі. Помалу она

*) Від слова *вѣщати* говорити.

получилась з Литвою и піддалась єї князям, від давна звязаним з князями Полоцка.

Ослаблена війною з Татарами, Мала-Русь побачила, що єї область звужуєть ся що раз більше, а надто ще, як вигасла династія в Галичи. Десь в половині XIV. в. Польща запанувала над Галичиною. В тім самім часі Молдавія запанувала над Буковиною и частю Поділя. Прочі Українці підпали під владу князів литовсько-білоруських з династії Гедиміна. Тії князі заняли й Київ и прийняли титул Великих князів Литви и Руси.

Єдність народня України тогди майже знов повертаєсь, та вже не в формі федеративній; она сталась феодальною. Та край лишень тільки схіснував, що освободив ся від Татарів на цілу сотку літ перед Русею московською, та що розтягнув ся наново аж до берегів Чорного Моря, котрі утратив був вже в X. столітю через набіги варварів, передвістників татарських орд Батия-Хана.

При кінці XV. стол. знову варвари, теперки Турки, нападають край. Русь литовська виперта з бережей морських; всі міста и села полуденні зруйновані.

В тім то часі ціла полуденна часть Литви дістала вже сталє имя України (на границях). Найвоівніші пани-феодалі, найвідважніші риболови и пастухи, вільні козаки — тільки они можуть не побоятись жити в тім краю, не страхатись тільких небезпеч, що стрічали при своїх виправах военных и торгових до побережей морських та порічин богатих рибами, бобрами и лисами.

Конечність боротьби без віддиху та милосердия против Турків підтримує організацію феодальну в краю. Литва и Мала Русь приведені силоміцю до получения з Польщою. Аристократія тих трох земель утвердила тую унію в Люблині 1569 р. Коли династія Гедиміна вигасла, Польща бере перевагу в унії и центр жия

політичного переносить ся у Варшаву. Україна стає що-раз більше землею пограничною, она перероблюєсь в границі держави польської. Аристократія руська польщить ся аж так, що приймає католицизм. Навіть високе духовенство, получене з аристократією вязами родинними, піддає церкву київську під зверхність Папи (Унія в Берестю, 1595).

Суперництво між старою аристократією, признаною державою, а елементом воєнно-демократичним козаків, добиваючих ся рівних прав зі шляхтою; суперництво між аристократією а масою хліборобів, котрих зводжувано що-раз більше до стану невольників; унія в Берестю — то причини того ряду бунтів, котрі заповнюють цілу історію України від кінця XVI. аж до половини XVII. стол.

Громада федеративна козаків на Дніпрі, Січа запорожська*), стала, розумієть ся, на переді цілої армії гнетених и збунтованих.

Які були наслідки тої боротьби? Козакам українським удало ся визволити майже всю свою землю від елементу польського и католицького. Они увійшли свобідно „в унію“, поставились „під протекцію держави московської.“ Після угоди, заключеної з Москвою 1654 р., Богдан Хмельницький, той гетьман революційний „войска запорожського и цілої малоросійської України“, думав на завсігди обезпечити цілість и самоуправу своїй землі, запевнити всі вольности, дороги козакам.

Марні надії! Необавки, через угоду Андрусівську (1667), Україну поділено між Польщу и Москву. Голо-

*) Твердиня палісадована за порогами (cataraetes) Дніпра, — передна сторожа колонізації козацької, заснована в середині XVI. столітя.

вна жила області, сам Дніпро, мав від тешерки бути границею між двома пайками України, так немилосердно розірваними. Часть полуденну віддано Турції и тая часть мала після окремої застороги в угоді, як „вічна пустиня“, відділювати посідання трох держав. Земля, засуджена дипломатами на пустиню, була именно Київщина, земля плодородна у всіх часах и нинька одна з найгустше заселених в Росії. То був удар найпогубнійший, як на цілину, так и на независимість України.

Через якийсь час автономія козацька держить ся в „Гетьманщині“ (на лівім березу Дніпра) и в „вольних землях злученого войска запорожського“.

Від Петра Великого царям удалось знести и ті послідки вільностей козацьких. В 1765 р. земля Гетьманів взята під владу царську. В 1775 р. навіть Січа запорожська знищена на розказ цариці Катарини II.

В такій мірі, як самоуправа політична України никла перед централізацією царською, маси народні падали чим-раз більше під ярмо аристократів. Старшини, ті давні начальники, вибрані козаками, винесені на шляхтичів московських. Відтак Петербург посилає цілий легіон властителів (помещиків), и віддає ім на вихісновуване з добре роздуманим вирахунком нарід и родючі землі давного козацького краю.

Січу запорожську стрітила така сама доля: она стала добычею двораків „великої Императриці“, она згинула цілком під офіціальним переименованем на Ново-Россію, як то сподобалось Потемкінам Січу запорожську перезвати.

Петро Великий, Катерина II. и єї син Павло I., завдали найнебезпечнійші и найсмертельнійші удари тому нещасливому краєви.

Україна східня, на лівім березі, паде ще раз під ярмо чужої аристократії; властители родимі відлучують ся и відеувають ся що-раз більше від народу. Колись они робились Поляками а тепер перевертають ся в Москалів.

Маси сільські з правого берега Дніпра дальше були під панованем польских магнатів. Міста на ново заселені жидами пішли на дерунство лихварів жидівських.

При кінци XVII. и на початку XVIII. стол. вєсь, що лишилось з козацтва, не покидає протестувати. Вєсь ворохобить ся против тому поганому теперішньому станови и стає під хоругву Палія, того величного ироа народних переказів.

Через ціле XVIII. стол. хлібороби, підпомагані відважними вояками-січовиками и „Гайдамаками“ (розбишаками), не лишають ні одної нагоди до бунту и показують страшну месть на фанатиках конфедератах барських, на поляках дідичах та на лихварях-жидах, котрі мусіли хоронитись до Уманя 1768 року.

Цариця Катерина II. подала протекційну руку аристократії польській, щоб її спасти від „нового Хмельницького“.

Збунтовані хлопи и гайдамаки, ошукані обітницями царського генерала, російського правовірного, були вислані на Сибір або віддані на муки и ласку панів католицьких польских, а ті їх катували та мордували.

Алеж и на Польщу аристократичну прийшла черга, и она впала під ударом тої самої „протекційної руки“. Незабавом Катерина II. бере участь в поділі королівства Понятовського. Майже цілу правобережну Україну взяла Россия, одна тільки Галичина впала під пановане австрійське (1773).

Власть політична, яку Польща виконувала на Україні правобережній, зістала зломана; та відносини соціальні, котрі она постановила, лишилися такі самі, ба ще й до того часу иснують.

В тій самій порі прилучена до цісарства австрійського Буковина, котрої північну часть замешкують самі Українці а котра, здобута в XIV. стол. Молдавією, підпала була разом з нею в XVI. стол. під ярмо турецьке. Цісарі завели в тій части України свою німецьку адміністрацію. Треба ще згадати, що Україна, положена на сході Карпатів, вже в X. стол. була під Уграми, котрі тепер представляють краєву аристократію.

Збираючи в купу всі ті факти, видно, що історія України характеризуєсь змаганнями народу до інституцій республіканських и демократичних. Але приймаючи удар за ударом, она все назад паде під пановане монархій и аристократій чужих. Що народови тому не вдало ся досягнути и здійснити свого идеалу, то се сталось задля положення географічного краю, котрий раз, був на дорозі, куда переходили кочові азійські народи, а друге, мусів бути в тім самім часі предметом лакомих жадоб великих держав східної Європи.

Така головна причина всіх неудач політичних України.

Україна тепер поділена між Австро-Угорщиною и Россією. Она підвержена багато чужородним аристократіям. Але єї маси народні заховують традиції своєї єдності народної и вздыхають все за своєю незалежністю соціальною, сли вже не політичною.

Народність русько-українська представляє в иснуючій хвили цікаве и рідке зъявище. Єї людність складаєсь з найменче 17 миліонів хліборобів, до котрих прилучує ся ще мале число учених, сумлінних патрі-

отів и народолюбців. Той стан дає особливий характер літературі, тепер забороненій рядом російським.

Найбільший скарб літературний України в її народній устній поезії. На ню складають ся переклади, пісні, оповідання, приповідки, переховувані в пам'яті селян. Ту нарід український не стоїть низше жадного народу в Европі; его поезія лірична одна з найзнаменитших, як з настрою так и многоти утворів. Поезія епічна України а перед усім єї поезія исторична не найде суперників, хіба в літературах сербській, испанській та новогрецькій.

Від дружин аж до найновіших нригод, таких як революція угорської шляхти (1848), революція шляхти польської (1863), знесене панщини в Галичині (1848), визволене крестян в Росії (1861), всі тії головні хвилі исторії краю відбивають ся в поезії українській.*)

От як думає про поезію народню України німецький поет Боденштедт. „В ні котрім краю, каже він, дерево народної поезії не видало плодів так добрих; нігде дух народу не чує ся в цілій своїй ясности живій, як в піснях народу українського. Зрушуюча туга, сполучена з чутями дійсно людськими,

*) Не рахуючи давних збірників, ми задержимось хвильку над виданнями тільки з послідних 20 літ. Вистане згадати про чотири величезні томи пісень, зібраних на Україні австро-угорській, и упорядкованих професором Головацьким; три томи пісень з України подніпрянської, видані д. Чубинським; один том Рудченка, котрий між инчим видав два томи народних оповідань; навпослі один том оповідань и переказів, виданий Драгомановим. Пісні историчні видавали и обяснювали дд Максимович, Костомарів, Куліш, Антонович и Драгоманов. Всі ті видання творять разом цілину 10.000 сторін.

заповнює пісню, котру співає козак, в своїм краю вигнанець! Їго пісні любовні знаменують чуткість, котрій товаришить мужеська сила. Вони визначають ся як делікатністю так и чистотою. Мусить ся признати, що той, хто може співати такі пісні и в них любоватись, не може находити ся на низькім ступени розвитку духового. Про оригінальність идей, пісні народні України, що до форми, різнять ся мало від творів ліричних країв західно європейських. Ту видко панує жінки и, в загалі, історія України характеризує ся многими знаменами, належачими до лицарського світа з середнього віку.“

Не менше займаючою здаєть ся нам гадка д. Буслава, професора московського, про нашу поезію епічну.

„Поезія малоруська наді все богата в пісні історичні або думи, котрі припадають на XVI и XVII століте. Вони з поколінь в покоління переховують память боротьби козаків против Турків, Татарів и Поляків. Вони оспівують діла лицарські козаків лицарів и їх гетьманів.*) Під тим зглядом поезія українська являєть ся головним доповненем поезії великоруської, богато убожшої в перекази історичні. Дума українська дає нам понятє о високім ступени, якого могла доступити фантазія народу, развитого и піднесеного своїм історичним житєм.“ (То значить свободою, котру видерли давно Великій Руси князі московські!)

Проф. А. Рамбо, в своїй „Russie épique“ дав пізнати французькому світови деякі епічні и історичні

*) Професор московський не згадує про пісні, котрі ошлакують зруйноване Січи, загарбане сі земель „генералами московськими“ и закріпощене селян як Россією так и Польщю, котрі пісня народня порівнює з „чорними хмарами“.

поєми, співані селянами українськими. Що до повістей прозаїчних, то ось що о них думає той самий автор:

„З тих повістей и простих оповідань, повідає д. Рамбо, ліпше ще, як зі співів епічних, можна собі представити характер малоруський, того духа, раз веселого и злосливого, як повість о поні и понади, то знов понурого, як історія о умерци, страстного для виборюваня справедливости и свободи від панів, привязаного до давних забобонів, як до памяти о давних богатирях, духа, що пускає в розгін свою уяву, запалюєть ся охотно висліджувати Жар-птицю або Прекрасну Настасю, що відбиває в своїй нескінченій ріжнородности фантазію задумчиву Німеччини, дотенну живість народів полуденних, меланхолію гумористичну Велико Русів и про то вьсо, задержує свою власну оригінальність. Дійстно, Мала Русь ріжнить ся и від Росії и Німеччини, и Угрів и полуденних Славян, заичуєсь у всіх и віддає по свому вьсо то, що заичить.“ (Revue Politique et Littéraire. „La Petite Russie. Traditions, récits, oeuvres d'art populaires.“)

Историк „літератур славянських“ д. Talvi и критик „Athenaeum“ и „Saturday Review“ вивідаєсь майже тими самими словами. (Athenaeum, 1874, N. 2444; Saturday Review, 1875, June 5.)

Розглянувшись в авторах славянських, можна би зібрати цілий том подібних цитатів. Щоб кінчати, ми дамо ще слово д. Белінському, писателеви московському, славному закладчякови поважної літературної критики в Росії.

В своїй розвідці о „Слові о полку Игоря“ Белінский говорить тими словами:

„Слово о полку Игоря показує в спосіб добре виразний своє полуденне походжене. Приемні форми его языка пригадують теперішнє нарїче Малої

Руси. Але що найбільше промовляє в хосен українського походження Слова, то спосіб життя-буття народу, котрий там описуєть ся. Є щось солодкого, честного и людського в поспільних відносинах діячів в поемі. Всьо каже вам думати про Русь полуденну, де находить ся дійстно щось так людського и так благородного в житю родиннім, де відносини полів опирають ся на привязаню, де жінка має свої права. То дійстне противенство того, що дієть ся в північній Росії. Відносини родинні ту відзначають ся грубостю; жінка зведена до стану домашнього звіряти; любови нема в подружю. Порівняйте спосіб життя селян Мало-Россиа з способом життя міщан, купців, а по части и других верств Московщини, а ви пересвідчите ся, як ми, що Слово о полку Игоря полуденного походження.

„Барви поезії и складу, прикмета лицарської відваги, яку там добачуємо, всьо зближує Слово о полку Игоря до пісень козацьких Мало-Россиа. . . Мало-Россиа творила організм політичний, де кождий жив житем громадським (de la vie commune) и в ній розвивавсь як на вольнім воздуху. Одиниці дуже добре знали справи своєї вітчини и брали їх до серця. Поезія народна України відбивала вірно жите историчне краю. Кілько то поезії в тій поезії! (*Бѣлинскій, Собр. Соч. IV, 89, 236.*)

Поезія народня такої стійности, мусіла видати без сумніву літературу знамениту; колиж стало ся инакше, то пішло з обставин політичних, котрі не давали Україні уладити собі організацію народну вільну и независиму. Однакож, при всіх историчних перешкодах, література українська дала нам багато многоважних пам'ятників.

Література в східній Європі родить ся з появленем християнства, а оно було введено до Києва аж при кінці X. віку. Письмо святе, давно уперед переведене на мову болгарську, впровадили проповідники. Перша книга, знана в Києві, була написана в язиці народоми чужім, хоть посвояченим з тим, яким він говорив. Той язык церковний стояв на заваді уживаню народної бесіди в літературі. Тимчасом від XI. стол. в Києві, а відтак и в инчих землях, передовсім у Владимирі на Волини, в Галичи, Чернигові появляють ся *Літописи*. Слова и форми народного языка починають проглядати крізь язык церковний; релігійна догматична повість часто перервана оповіданнями воїнними, бесідами, розмовами, народними оповіданнями, приповідками, згрященем повістей епічних, навіть стихами. Така передовсім волинсько-галицька літопись; она свідчить о яким таким знатю клясицим. Видко, що автор знав Гомера.

Московський професор д. Соловев висловлює таку гадку о літописях української Руси: „Оповідане полуденного літописця ріжнить ся від новгородської літописи богатством дрібниць, мальовничим складом, живостю, артистичним характером, можна навіть вповісти. Волинська літопись визначуєсь над всі поетичною формою. В ній мусить ся видіти вплив полуденної природи, вдачу полуденного народу. А звернувшись до літописця з Суздаля (першого осередка країни, котра пізнійше сталась Московщиною), то він сухий, и не може заглядити тої хибі силою народної бесіди новгородської; він розволікає, а не має характеру артистичного, властивого літературі полуденній.*) Дух філософічний літописей показує такі самі ріж-

*) Исторія Россіи. Т. III. 151.

ниці. В північних літописях (Суздальська, Володимирська, Московська) видно відбиток релігійного містицизму, тимчасом в літописях Київських и Галицьких являється живий дух народний. Літописи полуденні стають багато частійше в обороні справ народних а ніж князівських.

Ті літописи, різні твори літератури релігійної и моралістів з XI — XII віків, нарешті Слово о полку Игоря*) бувають загально уважані як безпосередні попередники історії и літератури держави царської, Карамзинів, Пушкіних и інших. В тім добачне впливає ідей рядового централізму на наукові висліди. Но тому коло пятнадцять літ проф. Буслаєв доказав нестійність всіх понять унітаричних історії літератури старої Русі.

Була б отже логіка, шукати початку велико-руської літератури в містах північної Росії, колись свобідних, а передовсім в літературі республік Новгород и Пскова. Що до Літописи Нестора, Слова о Полку Игоря итд. итд., ті твори були безпосередно плодами місцевого життя міст старої України. Ті твори чинять отже початок української літератури и мали тільки посереднє впливе на північну Росію.

Характер літописей полуденної Русі, тєс, що ми знаємо про існуванє шкіл в Києві и на Волині, якийсь ступєнь образования князівського, бо ж деякі князі знали більше заграничних язиків, навіть латину и греку, іх бібліотека, іх часті взаємини з чужоземцями, — все то дає нам право вивісти, що Русь тогдішня, передовсім Русь полуденна, не стояла в нічім в роботах культурних по заду країв західно-європейсь-

*) Е французький перєвід тої поеми. Гл. критику д. Рамбо „La Russie épique“.

ких. Тая Русь не мала нічого спільного з Московщиною з XV. и XVI. віків, після котрої звичайно судить ся всіх инчих Руссів.

Не знаючі історії Московщини, не могли б собі навіть справедливо представити ходу цивілізації на сході Європи. Аж до XVIII. ст. Москва була дійсно майже в варварськім стані; наука там завелась аж около доби Петра Великого, під прямим впливом ряду. А хибно було би думати, що так само було у всіх Русях, а надівсе в західній и полуденній Русі.

Розвитку цивілізації в Білій Русі и Україні не перервали напади татарські ані цивілізацію не накидали власти; товариство цивілізувало ся само з себе, з своговласного почину.

Татари найшли в Москві цивілізацію ледва в зароді, и Москва двигала їх ярмо довше ціле століте ніж инчі Русі. Коли, за протекцією Ханів, вона почала вершити над рештою князівствами північними, Москва розвалила республіки Новгород и Пскова, пригнітаючи тим самим ударом культуру велико-руську з XV в.*)

Цілком инакше діялось на Україні и наслідки були також цілком инакші. Збурене Київ мусіло, розуміється, зробити коротку застою в поступі цивілізації української; але традиції давної цивілізації були надто зильні, щоби могли загинути. Від XV стол. поступ літературний починає різко показуватись як в Україні

*) Е добірна праця д. Буєслаєва, котрою той моск. проф., опираючись на творах вел.-г., літер. з XIV. и XV. вв., дуже ясно показує „варварство и противнародню політику Москви и справедливу ненависть всіх старих великоруських міст, Новгорода, Пскова, Твери, итд. против того полугатарського становища.“

так и в Білій Русі. Той поступ ставав ся що-раз більше значкий, передовсім по організації в тім краю (в XVI. стол.) магістратів и цехів ремісничих, подібних до цехів в Німеччині и инчих краях європейських.

Міста Львів, Луцк, Острог, Кнів показують в XVI. ст. всі признаки „Відродін“ європейських; думки реформи там заходять за пронагандистами Кальвінізму и Социнілізму. Між членами корпорацій міщанських подибують ся люде, знаючі латину и греку: шляхта видає „опікунів науки“. З одного боку творять ся релігійні братства, а з другого боку повстають школи и друкарні. Друкують ся книги церковні а побіч них спостерігаються в XVI. ст. переклади „Біблії“ на язык зовсім народний*).

Підручники славяно-руської граматики и исторії лагодяться для шкіл. Ученики укладають стихи, дають представлення містерій, помішані з комичними інтермеццами, — зароди, котрі більшають до правдивих штук театральних.

Рух літературний приймає розміри правдиво поважні.

Європа присилає нам багато новель, легенд, байок; вони перекладаються и захланно читаються.

Боротьба против унії католицької (1595) та бунти козацькі додають літературі ще більше життя и страсти. Спори релігійні, не обмежаючи ся виключно на питання, котрі тільки релігії дотикають, переходять и до питань політичних, народних и суспільних, питань сучасних.

Стихотворство політичного и соціального характеру и устна поезія кобзарів (народні рапсоди) оспі-

*) Евангеліє, зладжене в Пересопниці (1556 -- 1561) подає цікавий примір таких проб.

вують побіди козаків. Релігійна драма перетворює ся під впливом подій, и наслідок зъявляє драмою чисто політичною, котрої головний діяч Богдан Хмельницький. Літописи и Памятники козацькі долучуються до тої цілої нової літератури. Сполученими змаганнями ремісників, попів и козаків братська київська школа перетворюється в Академію, а докіль неї грунуються другорядні школи по різних містах. 1658 р. заключено угоду с Польщою, щоби заложити в Україні два вільні університети и запоручити свободу науки, друку, гимназий, коллегий... інституцій, котрі з тяжка відповідають понятю, яке публіка європейська звикла мати о козаках.

В XVII стол. Україна сталась зрищем безконечних війн, котрі вела Московщина, Польща и Турція. В подібних обставинах проєкти з 1658 р. не могли, розуміється, виконатись. А прецінь вже істнувавші школи не повпадали. Ба що навіть, вони розвивалися.

Діти козаків, ремісників и попів ишли на науку в школи західної Європи давно уперед того, нім Петро Вел. взяв гадку висилати тудя москалів.

В січі запорожській були козаки, вмючі по латинськи. Вони пускалися в дороги за границю и знали надівсе Венецію, навіть Францію и Голяндію.

Московщина, кинена в рух духовий при кінци XVII ст. найбільше через Петра Великого, дістала своїх перших вчителів зі шкіл українських. Цар-Реформатор обложився ученими з Руси полуденної и аж до 1754 р. в его державі не було єпископа московського роду*).

*) Поминімо цитати бібліографічні, котрих би було дуже багато. Зазначімо тільки, що дві третини писем, котрі офіціальні історії літератури перед Петром Велик. приписують Росії, нале-

Коли учені з Руси полуденної покидали тим чином свою землю, їх література мусіла, розумієть ся, клонитися до упадку. Централізація держави, котрої Україна тогди починає бути частиною, добила в XVIII. стол. всі місцеві інституції и то спровадило насильне винародовлене самої полуденної Руси.

Ми виділи, як Україна стратила автономію в XVII. стол.; в тій самій добі царський ряд наказав перевести на московське права Українські. При кінци того столітя ряд заборонив народного язика у висших школах а на початку XIX. стол. з настановленем в Петербурзі міністерства публичної освіти, язик малоруський вигнано навіть з початкових шкіл.

Взявши під свій заряд краєві справи, ряд майже не дбав за них. Проекту послідного гетьмана малоруського, Разумовського, котрий в 1760 р. гадав заложити університет на Україні, не виконано. Університет в Харкові заложений аж 1804., в Києві аж 1833., в Одесі 1865. а тимчасом в московській Руси ряд заложив університет в Москві 1755, в Петербурзі 1819. а в Казани 1804 р.

От такі то причини упадку освіти и літератури на Україні та винародовлення висших краєвих верств.

Однако, під впливом идей реалізму, демократизму и націоналізму XIX. в. Україна почала свою

жить до літератури української. Полювну того всего, що понанисувано за царствования Петра Великого в новім язичі, зближаючим ся до говору московського, уложили Українці поселивші ся в Московщині.

Зазначімо відтак, що багато літературних діл Мало-руських знищили католики в XVII и XVIII ст., та що багато літописей козацьких поминено мовчки офіціальною исторією руської літератури.

літературну віднову. Боязка и дилетантна в перших своїх постанках українська література приймає знов наконець свій характер и то разом політичний и соціальний.

Котляревський, Гоголь-батько, Гулак-Артемівський, Квітка и другі сотворюють в перших трох десятках нашого століття нову поезію, нову літературу, новий театр, а то в мові малоруській народній, зрозумілій найпоследньому селянинові*).

В тій самій добі, Ходаковський, Цертелєв, Максимович, Срезневський, Лукашевич, Бодянський и інші зачинають видавати збірники народної усної літератури и тим чином знов привертають честь студиям язика народу українського.

Короткі начерки історії української, з котрих перші видання появились при кінці XVIII. стол., стають точкою виходу роботам історика Бантиша-Каменського, котрий, около 1826 р., показав світові свою історію України, написану, правда, в офіційнім державнім язичі. По 1840 р. професор Бодянський зачав оригінальне видавництво козацьких літописей.

Від 1836 р. той рух літературний дає вже видимі наслідки. Стало видко, що у професорів и учених харківських будиться думка кінечної народної віднови України, як не політичної то найменше літературної.

* Література українська робила сильне навіть впливе на літературу московську як реакція против псевдо-клясицизму московському та против цілій царсько-двірської літератури. Пізнійше, она була підставою тому великому реформаторови російської літератури, Гоголеві-сину-вну, котрий, хоть малоросіянин, писав в язичі московським. Малоруські повісти писані тим дуже таланливим чоловіком були першим оказом роману з народних звичаїв и заснували реальну школу в Росії.

Професори Метлинський и Костомарів, найголовніші представники того руху. Оба вони вишукували и громадили пам'ятники народної літератури та ладили оригінальні поезії и переклади класичних західних поезій на малоруську мову. Костомарів до того написав дві драми історичні.

Сатири на висші верстви в краю, котрі відчужувалися простого народного життя; сатири на салдатів, державних урядників, на Москалів; пісеньки, де малюється наївна любов селянина, посвячене люду, чутя релігійні, терпіня сиріт и робітників; — такі були в загалі предмети, котрі найрадше писателі и поети малоруські обрабляли. Тепер долучуються ще до того згадки про рицарство удалство давних козаків, про страчену свободу та про боротьби против.... Турків и Поляків.

При кінци третого десятка сего столітя, всі ті думки, всі ті предмети розвив Шевченко, найбільший поет України*).

Тарас Шевченко (1809—1861) син люду, в цілім значіню того слова. Більше, як хто, він заслугує на титул народного поета. Він уродивсь невольником дідича з київської губернії. Сирота по батьку и матери від дитинячих літ витерпів багато мук по вандрівках, на котрі пустився, щоби виобразуватись и научитись малярства. Будущий поет муєів перебути всі лиха

*) Німецька публіка може ся того дізнати з брошюри д. Обріста „Taras Grigoriewitsch Schewtschenko, ein Kleinrussischer Dichter“ (Czernowitz, 1870).

Французи, цікаві на відомість о тім поеті найдуть її в добірній статі д. Дюрана (*Revue des Deux Mondes*, 1876). Тая статя владжена при нагоді появи повного видання творів Шевченка, в Празі. (Кобзарь. Прага. Грегр. 1875—1876).

Він був послугачом одного богача-дідича, котрий якось раз постановив вислати го до Петербурга, надіючись, що „послугач“ зможе му своїм талантом приносити значні доходи.

Прибувши до Петербурга, Шевченко познакомився зі своїми земляками, учениками Академії штук красних, був представлений славному малярови, Брюловови, котрий, с помощью поета Жуковського, подав Шевченкови спосіб „викупитися“ з неволі за суму 2.500 рублів.

Зараз опісля Шевченко, укінчивши науки в Академії, видає 1840 р. перший том поезій українських під наголовком „Кобзар.“

В его „Причинній“, „Тополі“ описується нещаслива а ревна любов молоді дівчини; его „Катерина“ будить лють в читаючім, розказуючи ему, як офіцер московський дочке ногами посвячену любов дівчини-українки; его „Наймичка“ апотеозує посвящене матери, котра мусить підкинути свого сина, але ціле жите служить за наймичку в тій родині, котра єі сина підняла; его „Перебендя“ говорить нам о нещастях, які творить для людей недостача братства; „Гетьман Гамалія“ розказує нам боротьби Козаків с Турками, котрі забирали Українців та заневолювали; „Гетьманова Тарасова ніч“, „Гайдамаки“ розповідають боротьбу, піддержувану селянами против своїх утисників, Поляків; наконець йде ціла маса поезій ліричних, з котрих кожда, то сльоза сточена на звалищах рідної землі української, покиненої на деспотизм панів як своїх так и чужих, то зітхнене з груди народолюбця, оплакуючого марноту минулих боротьб, то поклик до деспотів и панів, щоби вони навернулись и получилися з народом. Такий зміст перших видань „Кобзаря.“

Коло 1845 р. поет, ставши вже на завсідги славним, осів у Києві, де познакомився с професором руської історії Костомаровим и молодим етнографом Кулішем. Нема сумніву, що поет мусів повліяти на тих двох учених своєю любовію до люду, своєю невмолімою ненавистію до неволі, в якій тогді ще жили єго цитомі брата и сестри.

Костомарів туряв в тій порі о реставраціі України по думкам, котрі характеризують рух всеславянський: Чехів, Сербів, Іллірійців и инчих. Він відкрив ті думки Шевченкови.

Костомарів и Шевченко постановили утворити в Києві тайне товариство всеславянське під назвою: „Кирило-методієвське братство“.

Яка була ціль, програма того товариства?

Робити задля освіти українського селянина, задля єго освободи з неволі. Робити задля сполученя всіх Славян в одну величезну федерацію.

Але тее всеславянське сполученє, зрозуміне в Києві, ні крихти не подобало до проєктів Москалів, котрих загально в Європі мають за одиноких представників руського всеславянства (панславизму).

Костомарів и Шевченко не допускали зовсім в свою програму цілої византийської нетершимости в річах релігійних, ані верховодства одного народу над всіми инчими — коли тимчасом оба ті понятя, рівно несправедливі, увійшли в замисли всіх московських всеславянців.

Всеславянство українське ціле висказав Шевченко в своїй поемі „Гус“, присвяченій всеславянцєви чехови Шафарикови.

Поет український виголошує такі бажаня:

„Щоб усі Славяне стали добрими братами!

„Щоб вони стали синами сонця правди и Єретиками,

„Оттакими, як констанцький Єретик великий!

„Щоб вони тим подарували мир мирови и славу во віки!

Зрівняйте тую поезію з апотеозою д. Хомякова до орла московського, котрий покликаний давати „своіми громами права цілому світови“, то ви порозумієте цілу різницю між всеславянством кнівським а московським.

У Шевченка ніяк не було гадки ставити державу Николая на голову сполучених славян. В своїх поемах „Кавказ“ и „Сон“ він засуджував тую заборчу політику, котра пожирає народи, він засуджував політичний деспотизм и адміністративний сервілізм, котрий робить народи німими.

„Од Молдаванина до Финна

На всіх язиках все мовчить“

каже поет!

Неможна краще схарактеризувать царство Николая.

Шевченко мав велику ненависть найпаче до привілегій панів и всякого суспільного заневолєня. Тая невмолима ненависть поета виражена в цілій серії поезій. В язиці, нагадуючім язык біблійних пророків, наш поет предвіщає панам мєсть божу и людську.

Шевченко и єго приятелі були релігійні, та іх релігія не мала ні троха тої правовірности и ніби побожности византийської; було то радше християнство à la Ляменне (Lamennais).

В „Неофітах“ Шевченко оспівує славу перших християн, котрі сильно опирались римському деспотизмови. Єго поезії „Святі Царі“ (Давид, Владимир и т. д.) показують протестантський лібералізм; а поема „Марія“ то историчний нарис життя „Прєсвятої Діви“, представлений з точки люцького погляду.

Приятелі Шевченка не могли ухибнути переслідувань. 1847 р. зробив на них донос студент, син офі-

цера тайної поліції. Потому, один з приятелів Костомарова д. Юзефович, помічник куратора, київського округу, видав в руки поліції его розвідку о славянській федерації.

Шевченко, Костомарів, Куліш и декотрі инчі зістали вигнані в губернії віддалені від Київа.

Наш поет мусів більше терпіти ніж его други; его засудили на салдацьку службу в батальоні, стоячим на берегах аральського моря и окреим розпорядженням наказано поетови писати и рисувати.

По девятьох літах того невиносимого вигнання Шевченко, в тім самім часі й Костомарів, дістали амнестію, 1857 р.

Доба 1857—1862 р. була доба лібералізму, котрим теперішній цар заповів своє царствоване. Прихильники обнови України хіснували с того,щоби упорядкувати свою працю. В тій добі появляють ся твори українських поетів; д. Куліш пораясь коло нових видань народних авторів; наконець появилсь місячник „Основа.“ Прозябають нові таланти, між котрими пані Маркевичка (Марко Вовчок) бере перше місце. Її оповідання дишуть горячою любовію до селян. Публика російська приняла їх впрочім дуже прихильно и мож вновісти, що на передудни висвободи селян тее діло п. Маркевички грало ролю „Дядька Томи.“

В серії монографій Костомарів оповідає найцікавіші епізоди з исторії України XVI. и XVII. стол. Решта роботи той историк посвятив исторії народній народностей руських и т. д. Костомарів доказав взи, які истнують між исторією полуденної Руси а исторією міст и країн вільних старої Руси перед сотворенем московського централізму.

Всі українські народолюбці молоді й старі, кидають ся до роботи, збирають пісні и слова народні, почи-

нають роботи над словарем. Та на сей раз вони перейшли границі літературної забавки. Тепер, народна школа, наукові и людські книжки, головний предмет заходу Українофілів. Куліш и Шевченко оба ладять по однім букварі (1858—1860.) Р. 1859. молодіж київська, харківська, полтавська, чернігівська и інших міст, заводять школи недільні, безплатні для робітників: на нещасте, тая робота не довго тривала, бо ряд позамикав всі такі недільні школи вже 1862 р. у всій Росії.

Підбуджені Костомаровим его товариші роблять складки на видавництво цілого ряду научних книжок, з котрих кілька появилось в Петербурзі и Києві 1862 р. Перевід Євангелія, вийшовший з під цензури Академії наук мав незабарки пійти під прасу.

То була доба освободи крестян и приготови до інших реформ. Доба політичного и суспільного руху, породженого в російськїм обществі новими потребами. Доба польського руху, — доба непевности для ряду.

Українська молодіж займалась всіма тими політичними, суспільними и національними питаннями. Молоді люде, належні до шляхти, осідають по селах, живють між мужиками и беруть си до серця їх скарги на надужитя властителів и державних урядників, котрі старали ся, що сили-можности уменчати и так нужденні куснички землі, що ряд призначував для освободжених селян.

На правім березі Дніпра народні и демократичні бажаня України ударились против польських патріотів, котрі хотіли відродити Польщу в границях, які той край мав 1772 р.

Польські и російські пани („властителі“) наробили крику на „хлопоманію українську“, котра хотіла, як они говорили, відновити часи Богдана Хмель-

ницького. Доктринери московської централізації видали війну українському сепаратизмови.

Агітації п. Каткова, редактора Московських Вѣдомостей, его безнастанні доноси обудили ряд: 1861—1862 р. деяких молодих людей, найбільше учителів, вигнано в оддалені губерні.

В 1863 р. ряд наказав друкувати по малоруськи кніжки релігійні, книги науково популярні; наказав вживати мови української в початкових школах! Зараз відтак Синод заборонив „людового говору“ проповідникам церковним. Цензура ставала що раз острійша, навіть до праць наукових и до всього, що тикає питань етнографічних. Три четверти українських проектів розбились в Росії.

Русь австрійська давала Українцям поле до діла, тим радше, що в Галичині проявився рух.

Ми сказали, що в Австрії є над три мільйони Українців або Русинів (Ruthènes), именно в Галичині. Ту, через цілі два послідні столітя церковні школи переходили традицію полуденно-руської літератури а в 30-их роках зачались відродити під впливом російської літератури. 1848 р., щоби спаралізувати рух польський, австрійський ряд дозволив Русинам утворити політичну партію, цілком народну, котра, річ ясна, розвилась, дякувати конституції, обвіщеній 1861 р. Появились днівники руські урядові и незалежні, позакладались політичні и літературні товариства. В тій самій порі перейшли початкові школи в руки руського духовенства; нарід дістав право закладати свої гімназії; на львівським університеті отворено кілька катедр в руській мові. Конституція проголосила урядове рівноставне всіх народностей, між инчими и народности руської.

Але ряд австрійський почав незабаром робити реакцію. Без сумніву, конституція октроювала вже

дещо Русинам, и їх права дістали обезпеку. Центральний ряд побачив,⁸³ що мусить мати зглядь на Русинів, щоби переважувати польський вплив. З другого боку, ряд боявсь прихильности Русинів до Росії и мара всеславянства силувала го опирати ся на Поляках. В тім фальшивім положеню австрійський ряд почав політику гойданки, раз в хосен Русинів, другий раз Поляків и їх верховодства.

Тая політика богато начинила лиха и одним и другим; она спинила правильний розвій житя краини, замешканої двома народностями. В 1867 р. після вислову одного міністра „віденський ряд посвятив Русинів Полякам“, ставляючи їх під зависимість польської адміністрації. Надівсе невдоволені Русини з утиску, якого допускаєть ся польська Рада (школьна) на краєвих школах.

Та про все тее, в тих послідних роках, Русинам, австрійським Українцям, повело ся прийти до деяких важних набутоків: в Галичині появляєть ся 10 періодичних часописьм руських, є одна повна гімназия з професорами-Русинами и чтири катедри на універзитеті. Чотири літературні товариства видають шкільні підручники и велике число инчих книжок. Між виданями в руській мові є богато, о котрих годить ся згадати, на примір: праці историчні д. Петрушевича и проф. Шараневича, проф. Ом. Огоновського, праці статистичні д. Навроцького, поезии и оповіданя д. Федьковича, Франка, Павлика¹⁵). Часописьма галицькі мають вже співробітників з поміж писателів російської України. Правда, що виданям в руськім язиці ще богато естає, та вже на всякий случай, вимінки відроди

¹⁵) Федькович, Франко и Павлик селянського роду, як Шевченко.

української літератури в Галичині обезпечені и кадри відновників ростуть безупинно¹⁶). Декотрі нові поети и писателі Українці російські, зачали свій писательський завід в Галичині в ту нещасливу пору, як печати українській наложили каганець у Росії. Перше місце mezi тими писателями належить ся д. Нечуєви, повістяреви.

Від 1863 р. українські писателі в Росії не могли нічого инчого вже робити, як видавати старі документи и етнографічні матеріяли. Російський ряд мусів сам брати в ошіку деякі з тих праць, бо ему потрібно було наукових доказів, щоби довести марноту польських претенсій на Україну. И ось для-чого російський ряд, гнетучи бажаня українців-автономістів, настановив вже 1843 р. археологічну комісію в Кїві. Тая комісія видала від 1861 р. більше, ніж 10 томів документів до історії козаків українських від XVI. по XVIII. вік. (Під редакцією зразу проф. Иванішева, відтак проф. Антоновича).

Виданями етнологічними зразу займали ся поодинокі люде: про збірники Пісень и Оповідань вже була згадка; Приповідки видав Маркович; Музику народню Лисенко и Рубець; Орнаментику пані Косачева¹⁷).

¹⁶) Того не мож вповісти о угорській Україні, де народний рух ледво почався та де поліція сконфіскувала 1877 р. в Мункачи у одного руського вчителя Збірник народних українських оповідань, упорядкований Драгомановим, а навіть діла Пушкіна, Тургенєва и т. д., як діла панславистичні и нігілістичні!!

¹⁷) Гляди Рамбо, *La Russie épique* и его статью в *Revue Politique et Littéraire*, 1876, число 26. *la Petite Russie*.

Потому Товариство географічне скт.-петербурське вислало етнографічно-статистичну експедицію на Україну на правому березі Дніпра; праці тої експедиції, упорядковані д. Чубинським, складають ся з 7 великих томів, з котрих 5 вже появилсь (1872—1877). 1873 р. ряд потвердив заложене одной секції згаданого товариства в Києві. Тій секції удало ся оголосити печатю три томи своїх робіт (1874—1876). Всі ті виданя збудили увагу учених російських и заграничних а зїзд археологічний в Києві 1874 р. умів оцінити їх ще ліпше. В справозданях, оголошених тим зїздом, надібують ся між инчими витяги з Євангелія пересопницького, уложені д. Житецьким, автором діла: „Историчний очерк малоросійського звукословія“, увінчаного Академією скт.-петербурською (1876.), и взорці народної орнаментики, упорядкованої д. Волковим.

Впрочіи, англійський критик Историчних пісень українських, виданих професорами Антоновичом и Драгомановим, добре ознакомлений з теперішнім станом Росії, так повідає: „Let us trust that neither local jealousy nor official narrowness will impede the complete fulfilment of an undertaking which sought to be regarded as a meet subject for national pride.“

Боязнь англійського критика усправедливилась. Цензура змягчила свою остроту тільки на короткий речинець (1873—1876) и пропустила по-при етнографічні київські виданя деякі оповіданя и романи в язиці українським, також науково-популярні книжки и одно дільце релігійне. А як потрібні були публиці такі виданя в українській мові, то показуєсь з того, що їх число в Києві, зрівнане з російськими виданями, підросло з 4% (в 1872¹/₃) на 23% (в 1874⁴/₅). Нараз, царський указ, котрий ми повторили, положив кінець тому зростови. А прецінь, послідні виданя, заборонені цензурою, були

зовсім невинні; то були, на приклад, — „Дітські пісні“ и „розкази“: „про землю та небо“, „про сили земні“, „про холеру“: „про козаків та турків“ и т. д. Видання українські не могли бути небезпечні, тим більше, що цензура російська була сурова навіть на пануючу літературу; она палила такі книги, як „Природна історія сотворіня“ Гекеля, „Левітан“ Гоббза (Hobbes) и про-скрибувала Вольтера (его „Essai sur les moeurs“), Дрепера, Леккі и др. По провінції, тая цензура воювала ще суровійше, як у столицях.

Тяжко витолкувати, з яких мотивів цар видав свій указ. — Декотрі нагадують книжки на українській мові, видані в замислі соціалістичної пропаганди. Але тая пропаганда ширить ся тепер на всіх мовах. Зрештою, соціалістичні книжки на українській мові не видають ся Росії, але в Австрії и Швайцарії и їх число, по указі, з кождим днем більшіє. Той указ знищив видавництво в Росії книжок на мові українській, котрі були цілком нешкідні; ось чому-то той указ подвійно дурний и показує, аж як далеко може зайти деспотизм, попи-ханий національним централізмом. Може бути, він та-кож плід интриги декотрих доносчиків та завзятих ад-міністраторів. Тая послідня догадка здасть ся нам дуже підставною, бо указ опер ся на справозданю комісії, постановленої підчас пробування царя в Києві, в осени 1875 р., як раз тогди, коли цар казав з посади одного професора університетського, котрий займав ся виключно етнографічними студіями свого краю и в тім самім часі оголосив кілька критичних уваг до чинности міністра народної освіти, графа Дм. Толстого. Той, олю-чений за свою самолюбубу, пімстив ся на професорови и зробивши на него донос цареві, зістав именованій членом комісії української літератури. Царська комісія складала ся: з шефа жандармерії и тайної поліції, ге-

нерала Потапова, міністра внутрешних діл, колись шефа жандармів, генерала Тімашева, міністра публичної освіти, гр. Толстого, и тайного совітника Юзєфовича, що зрадив д. Костомарова. Комісія, зложена з таких лиць, предкладає царєви розвязати кїївську географічну секцію и вигнати з України, з забороною мешкати у столицях, двох членів тої секції Драгоманова и Чубинського. Так то и вона уложила той указ.

Склад тої комісії и осередки, предложені нею, можуть дати понятє о юридичнім положеню літератури в Росії.

Ступінь моральности письменників в тім краю обяснить ся отсим фактом: В хвилі, про котру йде бесіда, як в 1863 р., доносчики з літератів и учених попередю вже наклеюють міри, приняті рядом.

Тим разом доноси виходили від Кієвлянина, редагованого проф. В. Шульгином, за субсидією міністра публичної освіти; від Голоса, в котрого редакції бере уділ п. проф. Більбасов и кілька его товаришів, будущих борців російської націонал-ліберальной партії; від Русского Вѣстника в Москві, видаваного професорами Катковим и Любимовим; від кїївського професора Гогоцького, від голови кїївського славянського комитету, Рігельмана и инчих. Доносчики могли свобідно порати ся з своїм реміслом, бо честні газетчики уперто мовчали.

Такі то наслідки впливу, який має стан політичний в Росії на письменників та учених. Такий то стан праси в Росії! Та ми вже більш не вернемось до тої річи. Будуть, без сумніву, на конгресі представники пануючої літератури в Росії; и вони лише нас, знати будуть вповісти, в якім положеню вона находить ся.

Ми вернемо ся до указу, що проскрибував полуденно-руську літературу.

Ряд забив пропанду відомостей людських між народними масами. Послідними роками розкинено десятки тисячів українських видань. В 1874—76. три чверти тих видань були посвящені на популяризацію науки. Всі приятелі пропаганди наукової и демократичної літератури мають обовязок протестувати против учинку, який сповнив всеросійський ряд.

Але конгрес парижський має одну спеціальнішу ціль: ціль забезпечити літературну роботу и поліпшити стан літератів.

Непотрібно доказувати, що заборона літератури української ударила погубно на літератів українських.

Тому то ми уважали потрібним подати реферат конгресови и представити ему историчний нарис проскрибованої указом царським літератури.

Всьо, що людська праця могла б сотворити в українськїм язиці, проскрибовано на будуще в європейській державі!

Письменники полуденної Руси мають вибирати: або замовкнути або мусіти покидати рідну землю и ити під терпимі влади чужих рядів, або конечно находити спосіб, пересилати потайно свої рукописи за границу и мочи за тее відпокутувати вигнанем. Бо всякий, що приносить з собою книжку печатану по малоруськи, маючий у себе малоруську книжку, хочби се було й Євангеліє, підпадає такій самій небезнечи.

Ряд вже відобрав посади кільком учителям, бо поліція знайшла у них научні діла, розбираючі питання з української літератури и давнійше дозволені рядовою цензурою. Члени конгресу легко собі представлять стан літератури, писателів и читачів в Руси полуденній.

Дневний порядок конгресу припускає приймати резолюції и проекти в цілі поліпшення теперішнього стану літератури и літератів ріжних країв. Ми не маємо

претенсії предклатати резолюцію. Ми хочемо тільки показати широкому світові туя страшну несправедливість, котрої ми жертвами в Росії, и ми певні, що конгрес не остане рівнодушним на наші ушімнення и най, якийсь спосіб прийти нам на поміч.

В Женеві, 1. червня 1878.

Михайло Драгоманов.

B-403

2np

1916

2003

B 403

/ 2 mp.

1992f

1786

1786